
Werken met dementerende ouderen: de verschillende betekenissen van tijd

Anja Declercq (2000): De complexe zoektocht tussen orde en chaos. Een sociologische studie naar de differentiatie in institutionele zorgregimes voor dementerende ouderen, Leuven: Departement Sociologie.

Dit artikel is gebaseerd op een doctoraatsonderzoek naar de differentiatie in institutionele zorgregimes voor dementerende ouderen. Het onderzoek vertrok vanuit de vaststelling dat de zorg voor dementerende ouderen in verschillende tehuizen op diverse manieren wordt gepercipieerd en georganiseerd. Bijgevolg werd een antwoord gezocht op de vraag waarom rusthuisafdelingen voor dementerenden tot verschillende soorten zorg komen. Hier toe werd in vier gespecialiseerde afdelingen voor dementerenden (participerend) geobserveerd gedurende in totaal ongeveer een jaar. Uit de analyses van de aldus verkregen data kwamen twee zeer belangrijke factoren naar voor. Een eerste kenmerk van deze afdelingen is de alomtegenwoordigheid van onduidelijkheid. Los van de onduidelijkheid die het leven van een dementerende beheerst, zien we ook onduidelijkheid in de relaties tussen het personeel en de bewoners, in de relaties tussen het personeel onderling en in de hiërarchische relaties binnen het tehuis. Op deze onduidelijkheid wordt op verschillende manieren gereageerd en die reacties bepalen grotendeels het uitzicht van de zorg die de afdeling genereert. Een tweede belangrijk thema in de analyses was tijd en de diversiteit in tijdsperspectieven op afdelingen voor dementerenden. Op dit thema gaan we in het vervolg van dit artikel verder in.

“Even though time in physics is a difficult and contentious concept, we do not usually let that interfere with the common-sense of time around which we or-

ganize daily routines. We recognize, of course, that our mental processes can play tricks, make seconds feel like light years, or pleasurable hours pass by so fast we hardly notice.” (Harvey, 1990: 201-202)

Tijd is een zeer belangrijk facet van ons leven, op heel wat verschillende manieren. Toch lijken we slechts uitzonderlijk stil te staan bij het feit dat tijd zelden eenduidig is. Meestal zien we tijd enkel als kloktijd of kalendertijd, maar tijd heeft op veel meer manieren invloed op ons leven. Tijd wordt tegelijk geleefd, gecreëerd in interactie, behandeld als geld, gebruikt als middel en gebudgetteerd, toegewezen, verkocht en gecontroleerd. Tijd heeft dan ook vele betekenissen op een rusthuisafdeling voor dementerenden. Voor de dementerenden zelf is tijd iets zeer ongrijpbaars geworden. Het is voor hen ook niet langer iets dat lineair chronologisch gemeten kan worden: dementerenden springen van hun kindertijd terug naar het huidige moment en dan weer achteruit naar de periode dat ze hun eigen kinderen opvoedden.

Het zijn echter niet enkel de gevolgen van het dementieproces die tijd een complex en niet-eendui-

dig iets maken op de afdelingen. Alle tijd is uiteindelijk sociale tijd. Tijd is op een aantal verschillende manieren een belangrijke factor binnen rusthuisafdelingen voor dementerenden en kan als dusdanig op diverse wijzen bestudeerd worden. In navolging van Adam maken we hier een timescape¹-analyse van tijd in rusthuisafdelingen voor dementerenden. We geven aan hoe dit de arbeidsorganisatie in deze afdelingen kan beïnvloeden.

Tijd is geld

Tijd is in de tehuizen – en in elke context van tewerkstelling – niet neutraal omdat tijd verbonden is met arbeidskosten voor het tehuis, inkomsten voor het personeel en verblijfskosten voor de bewoners en zo weer inkomsten voor het tehuis.² Marx³ (1984(1867): 168) stelde al dat tijdsdeeltjes de elementen vormen van de winst. Kloktijd is in dit opzicht niet slechts een kader of een maat, maar een abstract ruilmiddel, duidelijk gelinkt met economische waarde en met geld. Gezien het feit dat elk van de tehuizen binnen een strak kader van ontoereikende of net toereikende middelen moet werken, is elke arbeidsminuut waardevol.

“Het tehuis kampt momenteel met wat financiële moeilijkheden en de kans bestaat dat er een aantal personeelsleden zullen moeten afvloeien.” (gesprek met een directeur)

“Euh, wat zou er nog eventueel kunnen veranderen hier? Ik vind dat er momenteel wel een sfeer van negativiteit hangt..., dat heeft ook wel met de werkdruk te maken. Hoewel dat dat relatief is, de mensen hebben nog altijd tijd om te gaan zitten, hebben nog tijd om over zichzelf te vertellen... En dat is belangrijk, zonne, maar die tijd bestaat er echt nog wel. Euhm, met wat heeft die negativiteit dan nog te maken? Eigenlijk, onrechtstreeks met alle besparingsmaatregelen. Mensen vinden dat er een zwaard van Damocles boven hun hoofd hangt en dat is niet altijd prettig. En, het tehuis heeft duidelijk betere tijden gekend, betere financiële tijden gekend. Afbouwen en afgeven is nooit prettig.” (interview met het hoofd van een afdeling)

De gelijkstelling van tijd met geld wordt bovendien uitstekend geïllustreerd door het proces waardoor part-time werk verworpen is van een gunst aan werkende moeders tot een middel om te besparen

op arbeidstijd en dus op geld. De meerderheid van de personeelsleden op de afdelingen zijn, zoals een afdelingshoofd het uitdrukte, ‘jonge vruchtbare vrouwen’. De meesten hebben jonge kinderen en er is vaak iemand op zwangerschaps- of ouderschapsverlof. Part-time werk was oorspronkelijk een soort gunstmaatregel voor deze vrouwen en tegelijk een middel om waardevolle en ervaren arbeidskrachten niet te verliezen als de combinatie full-time werk en gezin niet houdbaar bleek. Nu worden echter ook personeelsleden die graag full-time zouden werken, slechts part-time aangenomen omdat men zo flexibeler met de tijdschema's kan omspringen.

“De afdelingshoofden zijn de enige mensen die full-time werken. Alle andere mensen werken halftijds. Het afdelingshoofd zegt dat ze één op twee weekends moet werken en dat ze slechts één weekend per jaar vrij mag nemen. (...) Ik vraag hoe het toch komt dat er zo'n verschillende begin- en einduren zijn. Het afdelingshoofd zegt dat dat kadert in de besparingen op personeel. 's Morgens komt er iemand om zeven uur. Die doet dan de briefing met de nachtdienst. Om half acht komt er nog iemand en om acht uur weer iemand, want dan zijn er al meer mensen op. Zo gaat de regeling verder en zo is er steeds net genoeg personeel aanwezig om het werk te doen. De redenering van de directie is dat ze met al die halve en hele uren samen nog iemand halftijds aan kunnen werven.”

“Ik vraag hoe de uurroosters hier zijn. Wanneer begint een nieuwe shift? Het afdelingshoofd haalt de map met de uurroosters boven en toont me dat er altijd een full-time aan het werk is, van kwart na zeven tot een uur of vier of van één uur tot kwart voor tien. Daar komen dan, afhankelijk van het tijdstip, één of twee part-timers bij. Er blijken ook een paar blok-part-timers te zijn. Die werken een week full-time en blijven dan een week thuis. “Daar zijn we heel blij mee, met die blokkers.””

Flexibel werken én strakke tijdschema's respecteren

Het personeel werkt vaak met wat ‘just-in-time-labor’ (Urry in Castells) kan worden genoemd. Zij moeten tegelijk op een flexibele manier op nieuwe situaties reageren (bijvoorbeeld een bewoner die

zeer traag eet of een bewoner die een 'ongelukje' krijgt) en zich houden aan strakke tijdschema's. Ze moeten dus zowel flexibel omspringen met tijd als rekening houden met het feit dat de kwantitatieve klok niet flexibel is.

"(tijdens nachtdienst) Dan beginnen we een eerste ronde. We gaan overall kijken of iedereen goed in bed ligt en of er eventueel al iemand verschoond moet worden. Bij Maria slaat de geur van diarree meteen in de neus. We vinden haar in een bed dat compleet bevuild is. Haar slaapkleed en lakens zitten onder de uitwerpselen. Personeelslid Maggy jammert en Maria ook van zodra ze wakker wordt gemaakt. Maggy haalt haar uit bed en kleedt haar uit. Ze zet Maria voor de wasbak, wast eerst haar handen en vraagt me dan om haar handen vast te houden, omdat ze anders gaat graaien in wat nog aan haar hangt. Haar wassen, een proper nachtkleed en verse pamber aandoen en het bed verschonen, neemt toch wel zeker een kwartier in beslag. Twee deuren verder vinden we ook Gaston met een volle pamber, maar zonder dat het hele bed vuil is. Maggy jammert nog meer. En nog iets verder blijkt Odette nog meer onder te zitten dan Maria. Als ze recht komt te staan, loopt het langs haar benen. Maggy jammert niet meer, maar vloekt. Ze zegt me dat ze in geen vier jaar 'zoveel kak' heeft meegemaakt. Ik heb mijn nacht goed gekozen. De vuile lakens worden in de zakken voor Friswit (die naam klinkt op dat moment nogal ironisch) gestopt, de slaapkleedjes worden uitgespoeld en te week gezet omdat die anders niet proper meer te krijgen zijn. De eerste ronde duurt volgens Maggy een stuk langer dan normaal."

Tegengestelde temporaliteiten

Op deze manier ontstaan binnen de afdeling verschillende, van elkaar divergerende en soms contradictorische temporaliteiten (Castells). Er wordt van de personeelsleden gevraagd dat ze 'tijd maken voor bewoners' en tegelijk zorgen dat 'alles wordt gedaan wat moet gedaan worden'. Sommige personeelsleden reageren hierop met het zeer strikt aanhouden van schema's, wat dan weer voor conflicten zorgt met personeelsleden die dit niet doen.

"Het feit dat ze zoveel met verzorgende en organiserende dingen bezig moet zijn, frustreert hoofd-

verpleegkundige Annemie. Ze heeft soms het gevoel dat ze de hele dag ontzettend druk bezig is geweest, maar eigenlijk niets heeft gedaan. Zeker nu de ergotherapeute weggaat, blijft er weinig tijd en gelegenheid om een activiteit op te zetten met de mensen. Het gebeurt natuurlijk nog wel, maar veel te weinig naar haar mening. De ergotherapeute is een jaar met zwangerschapsverlof geweest. Ze is vervangen door twee deeltijdse mensen, maar die hadden nog amper de tijd om iets anders te doen dan verzorgen (want dat maakt ook deel uit van hun takenpakket) en dat werkte zo frustrerend voor die mensen dat er vaak tranen bij te pas kwamen."

"Daarna vertelt personeelslid Sofie dat ze altijd werk te veel hebben. Zelf heeft ze de neiging om altijd rustig te werken. Ze zet bij het eten bijvoorbeeld de schotels op tafel. Het duurt dan wel ontzettend lang voor alles rond is gegaan, maar zo is ze ook met de mensen bezig. De wijze waarop ze werkt, zorgt er soms wel voor dat ze gewoon niet klaar is met alles. Dat betekent dan weer extra belasting voor de mensen die na haar moeten komen werken en dat kan al eens voor wrevel zorgen. Ze zien enkel dat zij meer moeten werken omdat Sofie niet klaar was, maar ze zien niet dat dat soms nodig is, omdat ze met mensen werken."

"De bewoners zijn nog aan het eten, maar de meesten zijn toch al klaar. Er zijn twee personeelsleden aan het werk en één jobstudente. Ik zet me in de refter en vraag aan één van de twee personeelsleden of het nog steeds zo verschrikkelijk druk is. "Ja," zegt die pinnig, "als je een jobstudente hebt die maar drie mensen eten geeft op een uur of anderhalf uur..." Ze herstelt zich een beetje en voegt eraan toe: "Met alle respect hé, 't zijn jobstudenten, en ze moeten nog alles leren en zo, maar zo gaat het wel niet vooruit."

Men merkt contradicties op in de verwachtingen ten opzichte van het personeel wat betreft tijdsgebruik: enerzijds wordt bespaard in arbeidsuren, anderzijds mag men niet te snel werken omdat dit de bewoners niet ten goede zou komen: "(tijdens het uit bed halen en de ochtendverzorging van de bewoners) Laurette (management) komt binnen. Ze begroet mij en gaat naast personeelslid Sylvia zitten en vraagt haar hoe alles hier gaat. Sylvia antwoordt dat alles relatief goed gaat en begint over een be-

woner te vertellen. Aan een keukenkast hangt een lijstje met de namen van de bewoners. Wanneer iemand gewassen en verzorgd is, wordt een kruisje bij de naam gezet. Laurette overloopt de lijst en merkt op dat ze al bijna klaar zijn. "Dat is wel heel snel." Twee personeelsleden noemen op wie er toch nog moet 'gedaan worden' en bij wie ze met twee moeten zijn. Laurette gaat weg. Ik denk dat ze terug naar beneden is, maar even later komt ze toch terug en ze zegt tegen mij dat ze eigenlijk te vroeg (bijna) klaar zijn. Als ze nu al zo ver staan, dan hebben ze niet veel tijd besteed aan individuele zorg."

Conclusie: Priori-'tijd'-en stellen

Wanneer zoals hier verschillende soorten tijd moeten worden gecoördineerd, valt het pas op dat de ene soort tijd prioriteit krijgt over de andere: ofwel krijgt de tijd die 'gemaakt' wordt voor bewoners voorrang, ofwel krijgt 'het werk gedaan krijgen' voorrang. Wat prioriteit krijgt, bepaalt voor een deel de soort zorg die de dementerenden zullen krijgen. Het 'koloniseren' en controleren van tijd door strakke tijdsindelingen is overigens ook een manier om de onduidelijkheid die het zorgen voor dementerenden kenmerkt, te verkleinen: men concentreert zich dan op wat wél duidelijk is, namelijk op wat wanneer klaar moet zijn.

Anja Declercq
Departement Sociale Wetenschappen
K.U.Leuven

Noten

1. Adam ziet de verhouding van tijd tot 'timescape' zoals die van plaats tot 'landscape'. Dat maakt het woord 'timescape' zowat onvertaalbaar.
2. Tijd wordt hier gelijk gesteld aan geld. En dat is niet zo ongewoon, want in ons dagelijks taalgebruik hebben we het ook over het budgetteren van tijd, het besparen op tijd, het spenderen van tijd, ergens tijd in investeren of tijd verspillen (zie ook Adam, 1995: 85-89).
3. Hoewel het volgende citaat bijna 140 jaar geleden werd geschreven, komt het zeer actueel over: "Niets is in dit opzicht zo typerend als de term full timers ter aanduiding van de arbeiders, die de hele dag werken en de term half timers ter aanduiding van kinderen onder de 13 jaar, die slechts 6 uur mogen werken. De arbeider is hier slechts gepersonifieerde arbeidstijd. Alle individuele verschillen verdwijnen in die van 'voltijders' en 'halftijders.'" (Marx, 1984 (1867): 168)

Bibliografie

- Adam, B. (1990). *Time & Social Theory*. Cambridge: Polity Press.
- Adam, B. (1993). Time and Environmental Crisis: An Exploration with Special Reference to Pollution. *Innovation: The European Journal of Social Sciences*, 6(4), 399-413.
- Adam, B. (1995). *Timewatch. The Social Analysis of Time*. Cambridge: Polity Press.
- Adam, B. (2000). The temporal gaze: the challenge for social theory in the context of GM food. *British Journal of Sociology*, 51(1), 125-142.
- Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society*. Massachusetts: Blackwell.
- Harvey, D. (1990). *The Condition of Postmodernity*. Oxford: Basil Blackwell.
- Marx, K. (1984(1867)). Het kapitaal. Een kritische beschouwing over de economie. Weesp: De Haan/Unieboek.